

نگاهی به مقالات برگزیده همایش بین‌المللی «تبریز و انقلاب مشروطه ایران»

میکائیل جمال‌پور

استادیار دانشگاه پیام‌نور

در زمان فتح آذربایجان به دست اعراب در سال ۲۲ هجری، آن گونه که در کتاب فتوح البلدان بلاذری آمده، توجه سپاه اعراب بیشتر متوجه شهر اردبیل بوده و حتی نامی از تبریز در فهرست شهرهایی که مرزبان پارسی از آنها سر باز گیری کرده بود، نیامده است. چنین پیداست که تبریز همان گونه که «فاستوس بیزانسی» اشاره کرده، در سده چهارم میلادی ویران شده بود و در زمان حمله اعراب، قریه‌ای کوچک بیش نبوده است. پس از فتح آذربایجان، گروهی از اعراب در آذربایجان ساکن شدند. در زمان خلافت منصور عباسی (۱۳۶-۱۵۸) و در حدود سال ۱۲۷ هجری، مردی به نام «زواد» از قبیله «زُد» از قبایل مشهور یمن در تبریز مسکن گزید و پسران او اقدام به ساخت نخستین دیوار شهر کردند. به گفته یاقوت حموی، تبریز قریه‌ای بود تا آنکه رواد از دی در زمان متوکل عباسی به آن درآمد. پس از رواد، پسرش «وجنا» با برادرانش در آنجا قصرها ساختند و گرد شهر دیوار کشیدند. سپس مردم به آن شهر درآمدند. نویسندگانی مانند ابن خردادبه و بلاذری و طبری، تبریز را در بین شهرهای کوچک آذربایجان نام برده‌اند. در حالی که مقدسی شهر را تحسین کرده و هم عصر او ابن حوقل (حدود ۳۶۷ هجری) تبریز را آبادتر از اغلب شهرهای کوچک آذربایجان می‌شمارد. این شهر از نیمه اول سده سوم هجری روه گسترش نهاد و اهمیت آن در منطقه آذربایجان به اندازه‌ای بود که متوکل عباسی پس از زمین‌لرزه سخت و ویرانگر تبریز در سال ۲۴۴ هجری، بی‌درنگ فرمان بازسازی شهر را صادر کرد. تبریز که در دوره فرمانروایی «ابومنصور وهسودان روادی» روه گسترش و آبادانی نهاده بود، در اثر زمین‌لرزه سال ۴۳۴ هجری مجدداً به شدت آسیب دید، به طوری که ناصر خسرو که در ۴۳۸ هجری از این شهر دیدن کرده، مساحت تبریز را ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۰ گام بیان کرده که بر این اساس به نظر نمی‌رسد مساحت شهر متجاوز از یک کیلومتر مربع بوده باشد. اعضای خاندان روادیان تا ۴۴۶ هجری با چند وقفه، حاکمان

تبریز بوده‌اند. در این سال طغرل سلجوقی، وهسودان رواد را خراج‌گزار خود کرد و به گفته ابن اثیر، طغرل در سال ۴۵۰ هجری «مملان بن وهسودان» را به حکمرانی آذربایجان گماشت. الب ارسلان (جانشین طغرل) در ۴۶۳ حملان را از حکومت آذربایجان برکنار کرد و نزدیک به ۴۰۰ سال فرمانروایی خاندان رواد را در این سرزمین پایان داد. در نوشته‌های تاریخی از دوران سلجوقی، اشاره‌های زیادی به تبریز یافت نمی‌شود. در احوال‌الصدور آمده که طغرل جشن ازدواج خود را با دختر خلیفه در نزدیکی این شهر برپا ساخت. بعد از وفات سلطان محمود غزنوی (به سال ۵۲۵ هجری) بین داود پسر سلطان محمود و مسعود برادر وی تنش‌های جهت تصاحب تبریز پیش آمد که در این میان داود پیروز شد و تبریز را مقرر حکومت خود ساخت. آن چنانکه از شواهد تاریخی برمی‌آید، از زمان قزل ارسلان (۵۸۲-۵۸۷ هجری) به بعد تبریز برای همیشه پایتخت آذربایجان شد. در ابتدای سده هفتم هجری مغولان دوبار به تبریز حمله بردند، ولی با دریافت غرامت بازگشتند. در سال ۶۲۷ هجری مغول‌ها در نهایت بر تمام آذربایجان و به خصوص تبریز دست یافتند. اوج شکوفایی تبریز در زمان ایلخانان بود؛ یعنی زمانی که این شهر پایتخت قلمرویی بود که از نیل تا آسیای میانه گسترده شده بود. تبریز در دوران تیموریان، قراقویونلوها و اوایل سلسله صفویه نیز پایتخت ایران بوده است. این شهر به سال ۱۵۰۰ میلادی (۹۰۶ هجری) به تصرف شاه اسماعیل درآمد و نخستین پایتخت ایران جدید در دوره صفویه شد. در این زمان حدود دو سوم جمعیت ۲۰۰،۰۰۰ هزار نفری تبریز سنی مذهب بودند و به زودی سیاست‌های سختی جهت تحمیل مذهب شیعه بر سنیان تبریز اعمال شد. نزدیکی این شهر به مرز ایران و عثمانی موجب شد که تبریز در برابر تهدیدهای این حکومت آسیب پذیر شود؛ به طوری که چندین بار به تصرف عثمانیان درآمد تا اینکه شاه تهماسب صفوی در سال ۱۵۱۴ میلادی (۹۲۰ هجری) پایتخت را از تبریز به قزوین منتقل کرد. تبریز در دوره قاجار و لیهعهدنشین این سلسله بود و ولیعهدان سلسله قاجار در این شهر اقامت می‌گزیدند. سال‌ها بعد و در دوران استبداد صغیر نیروهای وابسته به محمدعلی شاه،

شهر تبریز را با هدف سرکوب مشروطه خواهان این شهر به مدت ۱۱ ماه از ۳۰ خرداد ۱۲۸۷ (۲۰ جمادی‌الاول ۱۳۲۶) تا ۹ اردیبهشت ۱۲۸۸ (۸ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷) محاصره کرده و مانع از رسیدن غذا و دارو به شهر شدند؛ تا اینکه عده‌ای از نیروهای روسیه به بهانه حفظ جان اتباع خود در تبریز، در ۹ اردیبهشت ۱۲۸۸ وارد شهر شده و در نتیجه آن محاصره تبریز به پایان رسیده و نیروهای وابسته به شاه از اطراف شهر متفرق شدند. در حقیقت تاریخ مشروطه به نوعی با تبریز پیوند خورده است؛ در همین راستا همایش بین‌المللی «تبریز و انقلاب مشروطه ایران» که چندین سال است در این شهر برگزار می‌شود، امسال هم همزمان با رویداد تاریخی تبریز ۲۰۱۸ و با همکاری سازمان بسیج فرهنگیان آذربایجان شرقی و با حضور دکتر علی‌اکبر ولایتی رئیس هیات‌موسس و رئیس هیات امنای دانشگاه آزاد اسلامی در واحد تبریز این دانشگاه برگزار خواهد شد. تبریز مشروطه خواهی ایرانیان و نظام اعتقادی و سیاسی شیعه، تبریز و زمینه‌های فکری و نظری مشروطه خواهی در ایران، هنر، معماری و فضاهای شهری و ادبیات در مکتب تبریز، تبریز و آینده مشروطه خواهی ایرانیان، جامعه‌شناسی سیاسی و اقتصادی تبریز در عصر مشروطه خواهی، تبریز انقلاب مشروطه و تکوین دولت‌مدن و نهادهای جدید سیاسی در ایران، تبریز انقلاب مشروطه و تبادلات فرهنگی، سیاسی و اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی، مکتب تبریز و خودآگاهی تاریخی ایرانیان و مساله نفوذ و انحراف در مشروطه خواهی تبریز از جمله محورهای این همایش است. همچنین مشروطه خواهی تبریز و زایش حقوق مدنی و شهروندی در ایران، تبریز انقلاب مشروطه در نهضت مشروطیت ایران، رسائل سیاسی رجال آذربایجان و تبریز در مشروطیت، جایگاه تاریخی آذربایجان و تبریز قبل و بعد از مشروطه، مجادلات و مناقشات نظری درباره مکتب تبریز در حرکت مشروطه خواهی و نقش مشروطیت در پیدایش و جریان‌سازی هویت انقلاب اسلامی ایران، نقش زنان آذربایجان و تبریز در انقلاب مشروطه، آرمان شهر مشروطه در آثار نویسندگان آذربایجان و محورهای آزاد و مرتبط با عنوان همایش از دیگر محورهای این همایش بین‌المللی خواهد بود. از

آنجا که امسال تبریز به عنوان پایتخت گردشگری کشورهای جهان اسلام معرفی شده و با توجه به اینکه مشروطیت از جمله شناسنامه‌های تاریخی تبریز است، این همایش ابعاد مختلف آن و حرکت مشروطه خواهی تبریز را در سطح بین‌المللی به گردشگران دنیا، منطقه و علاقه‌مندان به ایران و تبریز به خوبی معرفی می‌کند. در حقیقت هدف از برگزاری این همایش بازخوانی و تأمل در مشروطیت به منظور بازخوانی هویت، فرهنگ، اندیشه و حرکت ایرانی‌ها به بهانه ۱۴ مرداد و بررسی زوایای پنهان این حرکت عظیم و تحول‌ساز است. در این همایش تلاش می‌شود نگاه اصلی که مشروطیت تبریز به عنوان یک حرکت دینی، اعتقادی و ملی داشته، مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. ۲۵ نفر از اساتید و برجستگان کشوری و منطقه‌ای از دانشگاه‌های مختلف و حوزه‌های علمیه اعضای کمیته علمی و کارگروه این همایش بوده و آن را در ۱۸ محور طراحی کرده و فراخوان عمومی داده‌اند. حدود ۱۸۶ مقاله و چکیده اصل مقاله به دبیرخانه ارسال شد که بخشی از این چکیده‌ها و مقالات به صورت کلی بود و در قالب همایش مشروطیت تبریز نبود و حدود ۷۰ مقاله که به طور خاص به مشروطیت تبریز پرداخته شده بود، مورد داوری قرار گرفتند. از مقالات ارسال شده به این همایش ۲۵ مقاله پس از بررسی محتوایی و علمی مقالات، از سوی هیات داوران به عنوان برگزیده انتخاب شده‌اند و ۱۰ مقاله منتخب - که از این تعداد، سه مقاله خارجی از حوزه قفقاز (ترکیه و آذربایجان) است - هم ارائه خواهد شد. به نظر می‌رسد برگزاری چنین همایش‌ها و برنامه‌هایی در مورد نقش تبریز در مشروطیت باعث می‌شود این موضوع به شکل صحیح و درست به نسل جدید و نسل‌های آتی منتقل شود، بنابراین در برگزاری این همایش بین‌المللی سعی شده علاوه بر خروجی و بار علمی همایش، هم‌افزایی بین نهادها و دانشگاه‌های استان انجام شود و همچنین سخنرانان مهم و برجسته کشوری با مشارکت سازمان یونسکو در ایران، در این همایش شرکت کنند تا بتوانیم نقش تبریز را در جریان مشروطه برجسته کنیم. در ادامه نگاهی داریم به چکیده برخی از مقالات منتخب این همایش بین‌المللی.

«احوال و آثار شهید مشروطیت ثقه الاسلام تبریزی»

این مقاله که به قلم آقای دکتر محمدقرانی نوشته شده، پیرامون یکی از برجستگان نهضت مشروطیت ایران در تبریز است؛ یعنی ثقه الاسلام تبریزی که نامش معروف عام و خاص است و لیکن احوال و آثار این مرد سترگ، نکته‌های ناگفته فراوان دارد که این تحقیق به دنبال تبیین بخشی از آنهاست. از جمله نظریات این شهید سعید و مبارز فهیم نظریه «حکومت عادل» است که در نوشته‌های با نام «رساله لالان» و «ایمان پرداخت شده» این نظریه او ظرفیت تطبیق با آرای غالب در عصر حاضر را دارد.

«نقش مطبوعات در انقلاب مشروطیت»

نهضت مشروطیت مردم ایران و به ویژه تبریز، در خیلی از ابعاد خود متأثر از مطبوعات آن عصر است؛ مطبوعاتی که در ایران، قفقاز و عثمانی چاپ و در ایران توزیع می‌شد. با جرات می‌توان گفت که

خیزش عمومی مردم در این نهضت، متکی به آرا و نظرات سیاسی بود که عمدتاً در مطبوعات آن زمان چاپ می‌شد، مخصوصاً در نشریات تبعیدی. نویسنده این مقاله خانم شاه‌نظری بر این نظر هستند که «مشروطه» و «مطبوعات» دو مقوله‌ای هستند که سخت به هم پیوند خورده‌اند و لذا به دنبال توضیح کارکردهای مطبوعات در قبل و حین مشروطیت برآمده‌اند.

«نقد کتاب تاریخ مشروطیت کسروی»

مطالعات تاریخی شدیداً نیازمند منابع موثق و دست‌اول هستند؛ یکی از مراجع مهم در مشروطه پژوهی کتاب تاریخ مشروطه احمد کسروی است. کسروی خودش بر وقایعی از مشروطیت در تبریز ناظر و شاهد بوده و بعد هم با اضافه کردن مطالب دیگر، کتاب فوق‌را نوشته و لیکن به جهت افکار و عقاید مطروحه دینی که داشته، خواننده آثار خود را به عدم اعتماد به آنها رهنمون می‌شود. این مقاله به وسیله

آقای حمیدرضا بهروزی را تدوین شده و به قدر مقدور بخش‌هایی از وقایع یا ترجمه احوال بزرگان نهضت مشروطیت تبریز که در این کتاب به گونه ناصواب و غیرواقعی آمده اصلاح شده است. البته گفتنی است که این مقاله قدم اول در این مسیر تحقیقی و پژوهشی است؛ کاری تحقیقی که جزء اولویت‌های زمین‌مانده در تاریخ مشروطیت به شمار می‌رود.

«معماری نور در خانه‌های عهد مشروطیت تبریز»

بانگاهی اشراقی

این مقاله به وسیله آقای دکتر ستاری و خانم آقازاد به رشته تحریر درآمده است. نویسندگان تبریزی این نوشته به دنبال تبیین رابطه نور به عنوان اساس حکمت اشراقی حکیم آذربایجانی یعنی شیخ شهاب‌الدین سهروردی با هنر معماری موجود در خانه‌های عهد مشروطیت در تبریز است. این نویسندگان بر این باورند که